

Leksykon prawa konstytucyjnego

100 podstawowych pojęć

2. wydanie

Pod redakcją
Andrzeja Szmyta

Wydawnictwo C.H.Beck

Leksykon prawa konstytucyjnego
100 podstawowych pojęć

Polecamy nasze publikacje z tej serii:

red. *Janina Ciechanowicz-McLean*

LEKSYKON OCHRONY ŚRODOWISKA, 2. wyd.

red. *Bogumił Szmulik, Sławomir Serafin*

LEKSYKON OBYWATELA

red. *Alina Wypych-Żywicka*

LEKSYKON PRAWA UBEZPIECZEŃ SPOŁECZYCH, 2. wyd.

red. *Jakub Stelina*

LEKSYKON PRAWA PRACY. 100 PODSTAWOWYCH POJĘĆ, 3. wyd.

red. prof. dr hab. *Janina Elżbieta Kundera*, prof. dr hab. *Marek Maciejewski*

LEKSYKON MYŚLICIELI POLITYCZNYCH I PRAWNYCH

dr *Radosław Krajewski*

**LEKSYKON INSTYTUCJI WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI
I OCHRONY PRAWA**

red. *Andrzej Powatowski*

LEKSYKON PRAWA GOSPODARCZEGO PUBLICZNEGO, 3. wyd.

red. *Tadeusz Maciejewski*

LEKSYKON HISTORII PRAWA I USTROJU

red. *Kamil Zeidler*

LEKSYKON PRAWA OCHRONY ZABYTKÓW

www.ksiegarnia.beck.pl

Leksykon

prawa konstytucyjnego

100 podstawowych pojęć

2. wydanie
zmienione i uaktualnione

Pod redakcją
Andrzeja Szmyta

Autorzy

Krzysztof Grajewski, Przemysław Kierończyk, Wiesław Kraluk,
Krzysztof Łokucijewski, Anna Machnikowska, Szymon Pawłowski,
Andrzej Szmyt, Piotr Uziębło, Marcin Wiszowaty, Jerzy Zajadło

Wydawnictwo C.H.Beck
Warszawa 2016

Autorzy leksykonu:

Krzysztof Grajewski [K.G.], Przemysław Kierończyk [P.K.], Wiesław Kraluk [W.K.],
Krzysztof Łokucijewski [K.Ł.], Anna Machnikowska [A.M.], Szymon Pawłowski [S.A.],
Andrzej Szmyt [A.S.], Piotr Uziębło [P.U.], Marcin Wiszowaty [M.W.], Jerzy Zajadło [J.Z.].

Recenzja: prof. zw. dr hab. Mariusz Jabłoński

Redakcja: Karolina Gajowy

Korekta: Barbara Rucińska

Projekt okładki: Robert Rogiński

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2016**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-8559-4

ISBN e-book 978-83-255-8560-0

SPIS TREŚCI

Wstęp	IX
Wykaz skrótów	XI
Wykaz podstawowej literatury przedmiotu	XV
Bezprawie legislacyjne	1
Budżet państwa (ustawa budżetowa)	6
Dekret (rozporządzenie) z mocą ustawy	14
Demokracja bezpośrednia	17
Demokracja przedstawicielska	22
Demokratyczne państwo prawne	27
Etyka poselska	35
Federalizm a państwo unitarne (zregionalizowane)	40
Finanse publiczne	42
Frakcje parlamentarne	52
Godność człowieka	57
Historia nauki polskiego prawa konstytucyjnego	62
Immunitet parlamentarny	68
<i>Incompatibilitas</i> – niepołączalność mandatu parlamentarnego	74
Inicjatywa ustawodawcza	80
Inicjatywa ustawodawcza obywateli	84
Komisja śledcza	88
Konstytucja	92
Konstytucja kwietniowa z 1935 r.	99
Konstytucja lipcowa z 1952 r.	105
Konstytucja marcowa z 1921 r.	110
Konstytucja RP z 1997 r. – tryb przygotowania i charakterystyka aktu	118
Konstytucja 3 maja z 1791 r.	123
Konstytucja – uchwalenie i zmiana	129
Konstytucjonalizm	133
Kontrasygnata i prerogatywy prezydenckie	137
Kontrola konstytucyjności prawa	142
Kościół (związek wyznaniowy) a państwo	146
Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji	152
Krajowa Rada Sądownictwa	158

Lobbing	162
Małe konstytucje w Polsce	167
Mandat przedstawicielski – pojęcie i rodzaje	172
Monarchia konstytucyjna (mieszana)	178
Najwyższa Izba Kontroli	183
Narodowy Bank Polski	189
Nietykalność parlamentarna	194
Obowiązki człowieka i obywatela	199
Obywatelstwo	203
Ochrona wolności i praw człowieka i obywatela – środki	210
Odpowiedzialność konstytucyjna (Trybunał Stanu)	214
Ogłaszanie ustaw	220
Ombudsman (Rzecznik Praw Obywatelskich)	221
Opozycja parlamentarna	226
Pluralizm polityczny – partie polityczne	232
Podział władzy	237
Postępowanie ustawodawcze	245
Prawa solidarnościowe (prawa trzeciej generacji)	252
Prawo do oporu	254
Prawo do sądu	258
Prawo konstytucyjne i jego źródła	261
Prawo miejscowe	266
Prawo międzynarodowe a prawo krajowe	270
Prawo unijne a prawo krajowe	277
Prezydent RP – wybór i odpowiedzialność	286
Prezydent RP – zadania i kompetencje	291
Rada Gabinetowa	296
Rada Ministrów – skład i powoływanie	300
Rada Ministrów – solidarna i indywidualna odpowiedzialność polityczna	305
Rada Ministrów – zadania i kompetencje	310
Referendum	314
Rozporządzenie – akt wykonawczy do ustawy	319
Równość i zakaz dyskryminacji	323
Samorząd terytorialny	328
Samorząd zawodowy	332
Sejm i Senat – funkcje parlamentu	335
Sejm i Senat – organy wewnętrzne	342

Sejm i Senat – prawa i obowiązki parlamentarzysty	346
Sejm i Senat – struktura i zasady działania parlamentu	353
Skarga konstytucyjna	357
Społeczeństwo obywatelskie	362
Społeczna gospodarka rynkowa	367
Sprawiedliwość społeczna	371
Stany nadzwyczajne	376
Suwerenność ludu (narodu)	380
Symbole państwa	384
System komitetowy. Parlamentarno-komitetowy system rządów ...	389
System parlamentarno-gabinetowy i jego odmiany	392
System prezydencki	398
System rządów	402
Trybunał Konstytucyjny	405
Ustawa	415
Ustawa konstytucyjna	419
Ustrój państwa	422
Władza sądownicza (sądy)	427
Wolności i prawa człowieka i obywatela – katalog	432
Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne	437
Wolności i prawa osobiste	439
Wolności i prawa polityczne	443
Wolność człowieka	444
Wyborcze prawo	448
Wybory bezpośrednie	453
Wybory powszechne	457
Wybory równe	462
Wybory – system wyborczy	467
Wybory tajne	474
Wysłuchanie publiczne	478
Zasady ustrojowe	482
Zgromadzenie narodowe	486
Źródła prawa – system	490

WSTĘP

W założeniu autorów przedkładanego Czytelnikom Leksykonu, powinien on być lekturą pomocniczą i uzupełniającą dla osób gruntownie zapoznających się z prawem konstytucyjnym, albo też lekturą wstępną i wprowadzającą dla tych, którzy dopiero rozpoczynają zgłębianie tej dyscypliny prawa. W tym sensie nie zastępuje on podstawowych podręczników akademickich z zakresu prawa konstytucyjnego ani też podstawowych komentarzy, zwłaszcza do podstawowego aktu w tym obszarze, jaki stanowi Konstytucja RP. Charakter leksykonu sprawia też zawsze, że nie jest on wyczerpującym kompendium wiedzy, a tym bardziej, gdy przyjęta formuła nakazuje ograniczyć się do 100 podstawowych pojęć. W tym sensie dobór pojęć, choć przemyślany, zawsze będzie również konsekwencją indywidualnych preferencji zespołu autorskiego. W założeniu jednak prezentowany zestaw haseł ma w sposób równomierny ukazać wszystkie istotne obszary prawa konstytucyjnego.

Problematyka omawiana w Leksykonie zainteresuje przede wszystkim studentów prawa, ale nie ulega wątpliwości, że z powodzeniem mogą po niego sięgnąć także studenci administracji czy nauk politycznych lub dziennikarstwa, a także wszyscy, którzy – a jest to z pewnością krąg szeroki – interesują się problematyką prawnoustrojową. Dla wielu niniejsza pozycja może stanowić podręczne źródło informacji, praktyczne w korzystaniu zarówno z uwagi na alfabetyczny układ omawianych pojęć, jak i ich syntetyczne ujęcie. Dla ułatwienia dotarcia do dalszych lektur zawarto w Leksykonie zarówno – po każdym hasle – wskazanie bardziej szczegółowej literatury przedmiotu, jak i – na wstępie – wykaz podstawowej literatury ogólnej z zakresu prawa konstytucyjnego. W zespole autorskim znaleźli się zaś przede wszystkim, choć nie wyłącznie, pracownicy Katedry Prawa Konstytucyjnego i Instytucji Politycznych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, którzy indywidualnie ponoszą odpowiedzialność za opracowane przez siebie pojęcia.

Prof. nadzw. UG, dr hab. *Andrzej Szymt*
Gdańsk, 2016 r.

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Źródła prawa

EKPC	Konwencja z 4.11.1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (tzw. Europejska Konwencja Praw Człowieka, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
FinPublU.....	ustawa z 30.6.2005 r. o finansach publicznych (Dz.U. Nr 249, poz. 2104 ze zm.)
GodłoU.....	ustawa z 31.1.1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (t.j. Dz.U. z 2005 r. Nr 235, poz. 2000 ze zm.)
KC.....	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.)
KomŚIU.....	ustawa z 21.1.1999 r. o sejmowej komisji śledczej (Dz.U. Nr 35, poz. 321 ze zm.)
Konstytucja kwietniowa...	ustawa Konstytucyjna z 23.4.1935 r. (Dz.U. Nr 30, z 1935 r. poz. 227)
Konstytucja lipcowa.....	Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r. (t.j. Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.)
Konstytucja marcowa	ustawa z 17.3.1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 ze zm.)
KRSU.....	ustawa z 27.7.2001 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz.U. Nr 100, poz. 1082 ze zm.).
LobbingU.....	ustawa z 7.7.2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa (Dz.U. Nr 169, poz. 1414 ze zm.)
ManPosłU.....	ustawa z 9.5.1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora (t.j. Dz.U. z 2003 r. Nr 221, poz. 2199 ze zm.)
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)

NBP	ustawa z 29.8.1997 r. o Narodowym Banku Polskim (t.j. Dz.U. z 2005 r. Nr 1, poz. 2 ze zm.)
NIKU	ustawa z 23.12.1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli (t.j. Dz.U. z 2007 r. Nr 231, poz. 1701 ze zm.)
PrUSP	ustawa z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.)
SNU	ustawa z 23.11.2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. Nr 240, poz. 2052 ze zm.)
Statut ESBC i EBC	Protokół Nr 18 w sprawie Statutu Europejskiego Systemu Banków Centralnych i Europejskiego Banku Centralnego, wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 321E/2006, s. 1)
TKU	ustawa z 22.7.2016 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1157)
TfUE	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana, Dz.Urz. UE C 115/2008, s. 47)
TSU	ustawa z 26.3.1982 r. o Trybunale Stanu (t.j. Dz.U. z 2002 r. Nr 101, poz. 925 ze zm.)
TUE.....	Traktat o Unii Europejskiej z 7.2.1992 r. (wersja skonsolidowana, Dz.Urz. UE C 321E/2006, s. 1)
TWE	Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z 25.3.1957 r. (wersja skonsolidowana, Dz.Urz. UE C 321E/2006, s. 1)

2. Czasopisma

AUWr.....	<i>Acta Universitatis Wratislaviensis</i>
CP-H	Czasopismo Prawno-Historyczne
EPS	Europejskie Prawo Spółek
Gd. SP.....	Gdańskie Studia Prawnicze
PiP.....	Państwo i Prawo
PiZS	Prawo i Zabezpieczenie Społeczne
PL	Przegląd Legislacyjny
PPA.....	Przegląd Prawa i Administracji
Prok. i Pr.....	Prokuratura i Prawo
Prz. Sejm.....	Przegląd Sejmowy
PS.....	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny

SE	Studia Europejskie
SP	Studia Prawnicze
ZN WPiAUG	Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego
ZNURz.....	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego

3. Inne skróty

art.	artykuł
Biul.	biuletyn
cz.	część
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
EBC	Europejski Bank Centralny
ESBC	Europejski System Banków Centralnych
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości
KRRiT	Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji
KRS	Krajowa Rada Sądownictwa
m.in.	między innymi
M.P.	Monitor Polski
n.	następna (-e, -y)
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
np.	na przykład
Nr	numer
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
orz.	orzeczenie
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
post.	postanowienie
przyp. aut.	przypis autora
r.	rok
red.	redakcja
red. nauk.	redakcja naukowa
RPO	Rzecznik Praw Obywatelskich
RPP	Rada Polityki Pieniężnej
s.	strona (-y)
t.	tom
t.j.	tekst jednolity
tj.	to jest

TK	Trybunał Konstytucyjny
TS	Trybunał Stanu
tzn.	to znaczy
tzw.	tak zwany
uchw.	uchwała
UE	Unia Europejska
vol.	<i>volume</i>
w zw.	w związku
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny
wyd. spec.	wydanie specjalne
wyr.	wyrok
z.	zeszyt
Zb. Orz.	Zbiór Orzeczeń
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

WYKAZ PODSTAWOWEJ LITERATURY PRZEDMIOTU

- B. *Banaszak*, Prawo konstytucyjne, Warszawa 2008.
- B. *Banaszak*, Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych, Warszawa 2007.
- J. *Boć* (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP, Wrocław 1998.
- J. *Buczkowski* (red.), Prawo konstytucyjne RP, Przemyśl 2006.
- P. *Chmielnicki* (red.), Konstytucyjny system władz publicznych, Warszawa 2009.
- L. *Garlicki*, Polskie prawo konstytucyjne, Warszawa 2008.
- L. *Garlicki* (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. 1–5, Warszawa 1999–2007.
- E. *Gdulewicz* (red.), Konstytucyjny system organów państwowych, Lublin 2009.
- E. *Gdulewicz* (red.), Ustroje państw współczesnych, t. 2, Lublin 2002.
- D. *Górecki* (red.), Polskie prawo konstytucyjne, Warszawa 2007.
- K. *Grajewski* (wybór i wprowadzenie), Prawo konstytucyjne, Warszawa 2008.
- M. *Granat*, Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach, Warszawa 2009.
- M. *Granat*, M. *Zubik* (wprowadzenie), Prawo konstytucyjne. Wybór aktów prawnych, Warszawa 2008.
- M. *Grzybowski* (red.), Prawo konstytucyjne, Białystok 2008.
- P. *Kierończyk*, Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji, Gdańsk 2008.
- J. *Kuciński*, Konstytucyjny ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2003.
- R.R. *Ludwikowski*, Prawo konstytucyjne porównawcze, Toruń 2000.
- R. *Mojak* (red.), Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej, Lublin 2000.
- J. *Oniszczyk*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego XXI w., Kraków 2004.
- J. *Mordwiłko* (opr.), Konstytucja. Wybór aktów prawnych do nauki prawa konstytucyjnego, Warszawa 2008.
- A. *Pułło*, Ustroje państw współczesnych, Warszawa 2007.
- A. *Rost*, Instytucje polskiego prawa konstytucyjnego, Poznań 2005.
- S. *Sagan*, Prawo konstytucyjne RP, Warszawa 2003.
- P. *Sarnecki*, Ustroje konstytucyjne państw współczesnych, Kraków 2005.
- P. *Sarnecki* (red.), Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich, Warszawa 2007.

- P. Sarnecki* (red.) Prawo konstytucyjne RP, Warszawa 2008.
- W. Skrzydło*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2009.
- W. Skrzydło*, Leksykon wiedzy o państwie i Konstytucji, Warszawa 2000.
- W. Skrzydło* (red.), Ustroje państw współczesnych, t. 1, Lublin 2002.
- W. Skrzydło*, Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r., Warszawa 2008.
- W. Skrzydło* (red.), Polskie prawo konstytucyjne, Lublin 2008.
- J. Wawrzyniak*, Zarys polskiego prawa konstytucyjnego, Bydgoszcz 1999.
- P. Winczorek*, Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Warszawa 2008.
- P. Winczorek*, Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2003.
- Z. Witkowski* (red.), Prawo konstytucyjne, Toruń 2006.
- H. Zięba-Załucka* (red.), System organów państwowych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2005.
- M. Zubik* (red. i wprowadzenie), Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów, Warszawa 2008.

BEZPRAWIE LEGISLACYJNE

Bezprawie oznacza, zgodnie z regułami semantycznymi języka polskiego, stan, którego nie normują prawa lub też zachowanie sprzeczne z prawem. Przymiotnik „legislacyjny” wskazuje na działania lub zaniechania podmiotów biorących udział w tworzeniu prawa. W nauce prawa funkcjonują również terminy o podobnym zakresie znaczeniowym – „bezprawie normatywne” i „bezprawność normatywna”.

Bezprawie legislacyjne w najbardziej ogólnym znaczeniu może wiązać się z trzema kategoriami zdarzeń:

- 1) braku regulacji prawnej (stan luki w prawie),
- 2) niezgodności pomiędzy aktami prawa pozytywnego a innymi systemami normatywnymi,
- 3) niezgodności powstającej w ramach danego systemu prawa, w związku ze złamaniem procedur tworzenia prawa, tj. naruszeniem hierarchii źródeł prawa i norm kompetencyjnych w zakresie prawotwórstwa.

Stan luki w prawie oznacza brak norm w sytuacji, gdy dane zdarzenie powinno być przedmiotem regulacji prawnej. Luka jest w tym wypadku rezultatem zaniechania legislacyjnego i może polegać np. na braku → **ustawy**, do której odsyła konstytucja lub na braku przepisów wykonawczych, których wydanie przewiduje ustawa. Wyeliminowanie tego zjawiska wymaga prowadzenia przez organy prawotwórcze spójnej polityki prawa, dotyczącej zarówno celów systemu prawa, jak i środków służących ich realizacji.

Niezgodność drugiego typu dotyczy sytuacji, w których akty prawa pozytywnego (konstytucja, ustawy, akty podustawowe) naruszają podstawowe wartości łączone z ideałem (idea) prawa, takie jak sprawiedliwość, bezpieczeństwo prawne i państwo prawa, prawa człowieka czy też wartości formalne, składające się na „wewnętrzną moralność prawa”, a dotyczące takich aspektów pra-

wotwórstwa jak ogłaszanie prawa, zakaz wstecznego działania prawa, jasność prawa, nakaz unikania sprzeczności w prawie, zakaz nakładania na adresatów norm obowiązków niemożliwych do spełnienia.

U źródeł tego typu konfliktów leży tradycyjny spór pomiędzy zwolennikami pozytywizmu prawniczego a koncepcji prawa natury. Trafnym jego odzwierciedleniem był tytuł słynnego artykułu niemieckiego filozofa prawa i polityka G. Radbrucha (1878–1949), „Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo”, nawiązujący do doświadczeń historycznych niemieckiego prawodawcy w warunkach państwa nazistowskiego. Artykuł wyrażał określoną konstrukcję filozoficznoprawną, znaną pod nazwą „formuły Radbrucha”. Jedną z tez sformułowanych w przywoływanym tekście głosiła, że normom naruszającym podstawowe wartości kształtujące system prawa należy odmówić charakteru prawnego. Reguły ewidentnie złe i rażąco niesprawiedliwe, a czasami wręcz zbrodnicze, nie powinny stać się prawem, pomimo świadomych działań prawodawcy idących w tym kierunku. Przyjęcie takiego rozumowania oznacza uprawomocnienie → **prawa obywateli do oporu**, w ramach cywilnego (obywatelskiego) nieposłuszeństwa, wobec norm, które w myśl formuły Radbrucha są w istocie nielegalne. → **Konstytucja RP z 2.4.1997 r.** (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) nakłada obowiązek przestrzegania prawa, nie formułuje natomiast prawa do oporu, zgodnie z założeniem, że istniejące mechanizmy tworzenia prawa i jego zmiany (w tym instytucje → **referendum** oraz → **inicjatywy ustawodawczej obywateli**) powinny w sposób wystarczający zabezpieczać wolności i prawa jednostki, a w sytuacji wystąpienia bezprawia legislacyjnego jednostce przysługujące prawo do naprawienia szkód wyrządzonych przez obowiązywanie bezprawnych przepisów.

Warto w tym miejscu przywołać stanowisko → **Trybunału Konstytucyjnego**, że obowiązek przestrzegania prawa rozciąga się także – poprzez normy odsyłające pozasystemowo – na normy i zasady postępowania niebędące normami prawnymi. Oznacza to, że także organy państwa tworzące prawo powinny uwzględniać w procesie legislacyjnym określone wartości, do których odsyłają np. → **zasady ustrojowe** RP, co z kolei powinno wyeliminować lub przynajmniej znacznie ograniczyć możliwość wystąpienia zjawiska bezprawia legislacyjnego w przyjmowanym tu znaczeniu. Ponadto uznanie prawa pozytywnego za wadliwe pod względem aksjologicznym powinno prowadzić do sformułowania postulatów i uruchomienia procedur jego zmiany.

Trzeci typ bezprawia legislacyjnego wynika z naruszenia hierarchii źródeł prawa. Oznacza niezgodność aktów prawotwórczych (norm w nich wyrażonych) usytuowanych niżej w → **systemie źródeł prawa** z aktami zajmującymi w nim wyższe miejsce. Przykładowe kategorie analizowanej niezgodności zostały wymienione w art. 188 Konstytucji RP i dotyczą np. relacji pomiędzy Konstytucją a ustawami i umowami międzynarodowymi czy pomiędzy Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami a aktami podustawowymi, wydawanymi przez centralne organy państwa. Mechanizmy korygowania bezprawia legislacyjnego tego typu zostały określone przede wszystkim

w Rozdziale VIII Konstytucji RP, w części dotyczącej Trybunału Konstytucyjnego (art. 188–197) i w ustawie z 25.6.2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. z 2015 r. poz. 1064 ze zm.), a w zakresie odnoszącym się do aktów → **prawa miejscowego** poprzez instytucję nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego, przepisy regulujące nadzór nad działalnością organów terenowych w ramach administracji rządowej oraz instytucję sądowej kontroli działalności administracji publicznej sprawowanej przez sądy administracyjne.

Odrębne zagadnienie stanowią mechanizmy kompensacyjne odnoszące się do sytuacji, gdy w wyniku bezprawia legislacyjnego jednostka poddana władczemu oddziaływaniu państwa poniesie określoną szkodę. Koncepcja odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu wykonywania władzy publicznej, w tym bezprawia legislacyjnego, ukształtowała się wraz z realizacją idei → **demokratycznego państwa prawnego** i → **ochrony praw człowieka i obywatela**. Na przestrzeni XX w., a szczególnie po II wojnie światowej, nastąpiło znaczące zwiększenie zakresu działania (zadań, kompetencji) władzy publicznej, w tym dynamiczny wzrost aktywności legislacyjnej państwa. Zwiększało to ryzyko nietrafionych decyzji i wyrządzenia szkody w związku z bezprawnym działaniem, ale i zaniechaniem prawodawcy. Oczywiście odpowiedzialność odszkodowawcza związana z wadliwym prawotwórstwem stanowi tylko jeden z wymiarów odpowiedzialności całej władzy publicznej, a proces znoszenia odszkodowawczego immunitetu władzy rozpoczął się w istocie od władzy wykonawczej i sądowniczej. Mechanizmy prawa krajowego w tym zakresie zostały na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci uzupełnione o rozwiązania tworzone na poziomie prawa międzynarodowego i europejskiego (wspólnotowego). Wpłynęły one na istniejący porządek prawny, jak również kształtowały świadomość obywateli i mentalność funkcjonariuszy publicznych.

Zasada, że władza w państwie powinna ponosić ekonomiczny ciężar odpowiedzialności za działania i zaniechania podmiotów występujących w jej imieniu znalazła wyraz w konkretnych instytucjach prawnych. W odniesieniu do organów prawodawczych instrumenty → **kontroli konstytucyjności prawa** zostały uzupełnione na gruncie prawa cywilnego o mechanizm odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu wadliwości prawa (normy prawnej). Punkt wyjścia stanowi norma wynikająca z art. 77 ust. 1 Konstytucji RP, przyznająca każdemu prawo do wynagrodzenia szkody wyrządzonej niezgodnym z prawem działaniem organu władzy publicznej. Doprecyzowanie regulacji konstytucyjnej nastąpiło 1.9.2004 r., a więc z dniem wejścia w życie nowelizacji Kodeksu cywilnego (ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.). Artykuł 417¹ KC odnosi się wprost do szkody wyrządzonej w związku z wydaniem aktu normatywnego niezgodnego z Konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub ustawą (§ 1), bądź też w związku z niewydaniem aktu normatywnego (zaniechaniem legislacyjnym), którego obowiązek wydania przewiduje przepis prawa (§ 4). Naprawienia szkody w myśl § 1 można żądać po stwierdzeniu we właściwym postępowaniu (przed Trybunałem Konstitu-